

Таирова Калбүбү Акматжановнанын «Кыргыз жазуучуларынын көркөм чыгармалары аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо» деген темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине карата расмий оппоненттин

ПИКИРИ

Диссертациялык иш К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчиси – Кыргыз-түрк «Манас» университетинин педагогика кафедрасынын башчысы Алимбеков Акматали.

Диссертациянын жалпы көлөмү – 180 бет, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 215.

Киришүү бөлүмүндө салттуу түрдө изилдөөнүн актуалдуулугу, предмети, объекти, жаңылыгы тууралуу жалпы маалыматтар берилет.

Изилдөө үчүн тандалып алынган теманын актуалдуулугу. 2021-жылы КР Президенти С.Н.Жапаров кызматка киришкендеги эң биринчи эле жарлыгын «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» деп атады. Мына ушул мамлекеттик маанилүү документте азыркы жаштардын ыймандык жана рухий дүйнөсү жакырданып бара жаткандыгы айтылган. Бул жакырдануу бара-бара мекен деген туйгулары ойгонбогон, өз элинин өткөнү менен келечегине кайдыгер караган, Мухтар Шахановдун сөзү менен айтканда «компьютер баш» балдардын көбөйүшүнө алып келет. Биздин жаныбызда эле мекенбезер, Ата журтту акчага сатып ийүүгө даяр турган, чет элден келген терс сапаттарга оңой эле берилип кете алуучу, баңгичиликке же кылмыш дүйнөсүнө бир кадам эле жакын турган жаштар жашап жаткандыгы эч кимге жашыруун эмес. Кыргыз эли байыртадан эле балдарды терс сапаттардан арылтууда, оң жолго баштоодо көркөм сөздүн күчүн пайдаланган. Балдарды манасчылардын, төкмөлөрдүн, жомокчулардын, санжырачылардын жанына коюп, алардын кебин кунт коюп

угууга, ошондон таалим алууга көнүктүргөн. Азыркы дүйнөлөшүү шартында, Ала-Тоо аймагынын супер цивилизацияга аралашуу шартында балдарды улуттук баалуулуктар, алардын ичинде адабият аркылуу тарбиялоо өзгөчө мааниге ээ болуп, ошол процессти педагогикалык аспектиден талдап көрсөтүү актуалдуу проблемалардын бири. Бул проблема, б.а., кыргыз сөз өнөрүн педагогикалык өңүттөн талдоо жана анын мүмкүнчүлүктөрүн жаштарды окутуп-тарбиялоо процессинде пайдалануу, көптөгөн изилдөөчүлөр тарабынан бир катар эмгектерде чагылдырылган жана чагылдырылып да жатат. Алардын ар биринин өзүнчө милдеттери, өзүнчө деңгээлдери бар.

Бул диссертация көркөм адабий чыгармалардын мисалында кыргыз педагогикасында диссертациялык таризде изилдеген эмгектердин катарын толуктоо менен аларга өз кошумчасын кошот. Көркөм сөз өнөрү, мейли, фольклор болсун, мейли, төкмөлөр чыгармачылыгы болсун, мейли, профессионал адабияттын туундусу болсун – ал коомду жана андагы адамды өзгөртүүдө таасирдүү каражат экендиги диссертациянын негизги лейтмотивин, эмгектин жетектөөчү концепциясын аныктаган.

Диссертацияда өзөктүү кызыл сызык менен белгиленип өткөн нерсе – адабият аркылуу окуучулардын мекенчилдик сезимдерин калыптандыруу, бул тема кыргыз адабиятында ар тараптуу, кенен иштелген болсо да, окуу программаларынан алар жыш орун алып келе жатса да, мекенчилдик темасынын тарбиялык мүмкүнчүлүктөрү илимий педагогикалык аспектиден ар тараптуу иштелбей, аларды окутуу-тарбиялоо процессинде майнаптуу колдонуунун педагогикалык шарттары жана технологиялары практик мугалимдерге өз деңгээлинде сунушталбай келет.

Диссертацияда коюлган максатка жетүү, милдеттерди чечүү үчүн философиялык, педагогикалык, адабияттаануучулук методологиялык таянычтар туура тандалган, кыргыз адабиятынын окуу программасынан орун алып келе жаткан А.Осмоновдун «Бүкөнтай», Ч.Айтматовдун «Ак кеме», «Эрте келген

турналар», «Бетме-бет», «Саманчынын жолу», Т.Сыдыкбековдун «Көк асаба», А.Токтомушевдин «Какшаалдан кат», Б.Жакиевдин «Атанын тагдыры», Ж.Садыковдун «Манастын уулу Семетей», Т.Касымбековдун «Келкел» ж.б. чыгармаларынын негизинде өз проблемасын чечмелеп чыгат. Ар бир чыгарманы өз объектисине ылайык талдоого алган, алардын мекенчилдик идеяларын туура түшүнгөн жана түшүндүргөн. Көркөм адабий чыгармалардагы мекенчил адамдардын образдарына өзгөчө токтолгон.

Кыргыз адабиятын окутууда биринчи кезекте акын-жазуучулардын чыгармаларынын көркөм тексттеринде камтылган идеяларды «сууруп» чыгып, аларды азыркы замандын кырдаал-шартына ылайык, баланын сезимине таасир бере турган деңгээлге жеткирип көтөрүп чыгуу, тексттеги жана подтексттеги баалуулуктарды бала жүрөгүнө жеткирүү, көркөм сөздүн күчү менен бала дилин жараксыз жүрүм-турумдарга жеткирүүчү жолдордон бошотуу, баланын өзү менен өзүнүн, өзү менен сүрөткердин ортосундагы диалогун уюштуруу милдети коюлат. Дал мына ушул диалогду уюштурууда адабият сабагы, адабият мугалими чечүүчү фигура болсо, бул эмгек ошол сабак менен мугалимге жол көрсөтүүчү багыт, алардын ишин майнаптуу уюштуруунун айрым бир ыкмаларын, жолдорун көрсөтүп берүүчү куралдардын бири болуп саналат.

Биздин пикир боюнча изденүүчү тарабынан жүргүзүлгөн илимий изилдөө бүгүнкү күн үчүн актуалдуу жана азыркы мектеп практикасы үчүн керектүү эмгек болгон деп баалоого мүмкүн.

Биринчи бап **«Мекенчилдикке тарбиялоо жана көркөм адабияттын таанымдык тарбиялык мааниси тууралуу илимий көз караштардын өнүгүшү»** деп аталып, анда изилдөөнүн теориялык базасы аныкталган. Мында дүйнөлүк педагогиканын тарыхына эволюциялык экскурс жасалып, кыргыз тилиндеги «журт», «Ата журт» «ата-бабалар конушу», «мекенчилдик», «парз», «милдет», «жарандык мекенчилдик» сыяктуу концепттердин лексикалык-семантикалык мааниси менен философиялык, педагогикалык маңызы ачып

берилет. Изденүүчү дүйнөлүк илимдер менен ата мекендик илимдердин өз темасына байланышкан терминологиясын салыштырма-типологиялык методдор менен анализдейт жана баалайт. Эң негизгиси ал бул түшүнүктөр боюнча өз пикирин айта алууга жетишкен жана ынанымдуу жыйынтыктарга келе алган. «Бүгүнкү психологиялык-педагогикалык адабияттар анализи бизге жаш муундарды мекенчилдикке тарбиялоодо көркөм адабияттын бир катар функцияларын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берди. Балдар үчүн мекенчилдиктин идеалдуу үлгүлөрү менен таанышуунун бирден бир булагы көркөм адабият» (автореферат, 8-бет) деп айтып келип, «Манас» эпосу баш болгон элдик мурастардын эл турмушундагы маанисин көрсөтөт. «Көркөм адабияттын таанымдык жана тарбиялык маңызы тууралуу бүгүнкү илимий көз караштар кыргыздын акын-жазуучуларынын чыгармалары аркылуу мектеп окуучуларын мекенчилдикке тарбиялоонун теориялык жана практикалык маселелерин изилдөөгө илимий педагогикалык өбөлгө болгондугун» тастыктап көрсөтүп, илимий ишинин методологиялык таянычтарын ишенимдүү тапкандыгынан кабар берет. Мында да диссертант балдарды тарбиялоодо көркөм адабияттын ролуна берилген адистердин (Г.Н.Волков, В.В.Краевский, А.С.Роботова, Е.И.Дворникова ж.б.) аныктамаларын мисал келтирип, аларды жалпылап чыгат.

Жалпысынан, биринчи бап изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздерин аныктап алууга багытталгандыгы диссертацияга КР ЖАК тарабынан коюлган жалпы талаптарга ылайык келет.

Диссертациянын экинчи бабы **«Кыргыз акын-жазуучуларынын көркөм чыгармалары аркылуу мектеп окуучуларын мекенчилдикке тарбиялоо процессин изилдөөнүн материалдары жана методдору»** деп аталып, анда изилдөөнүн объектисине ылайык анын материалдары жана методдору көрсөтүлөт. К.А.Таированын изилдөөсү сапаттык, б.а., чечмелөөгө жана түшүнүүгө багытталган жана сандык, б.а., эсептөө жана өлчөөгө багытталган изилдөө моделдеринин айкалышынан турат, муну албетте, колдоого алууга болот. Иште

илимий булактарды пайдалануу, адабий көркөм чыгармалардын тексттерин талдоо, структуралык (түзүмдүк)-семиотикалык анализ, контент анализ, герменевтикалык чечмелөө методдору колдонулат. Моделдештирүү методу аркылуу ал жеке өзүнүн илимий табылгасы катары кыргыз акын-жазуучуларынын көркөм чыгармалары аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоонун моделин иштеп чыккан, ал моделди толук колдоого мүмкүн.

Кыргыз акын-жазуучуларынын чыгармачылыгында эң олуттуу жана көп иштелген тема – Ала-Тоо темасы. Ала-Тоо – бул кыргыз баласы үчүн өз үйү, мекени, ата журту. Ала-Тоого ыр арнабаган кыргыз акыны жоктур. Улуу Ата мекендик согушка чакырылгандар «Кош, Ала-Тоо, уулун кетти майданга» (Жоомарт Бөкөнбаев) деп коштошуу ырын ырдаса, Осмонкул Бөлөбалаев Ала-Тоонун бийиктигин, Алымкул Үсөнбаев анын сулуулугун ырдайт, Тоголок Молдо «Ала-Тоо» деген поэмасында кыргыз тоолорунун фаунасына жана флорасына баа берет, Барпы Алыкулов «Ала-Тоо көрккө келбейт эл болбосо» деп ырдайт. Ала-Тоону Касым Тыныстанов, Алыкул Осмонов, Мидин Алыбаев ж.б. акындар ырга кошот. Диссертант ошол чыгармаларга талдоо берүү менен бирге, алардын мекенчилдикке тарбиялоо мүмкүнчүлүгүн аванценага алып чыгат, ушулардагы идеялар аркылуу мектеп окуучуларынын мекенчилдикке тарбиялоого мамилесинин критерийлерин, чыгармаларды үйрөтүү методдорун жана ыкмаларын иштеп чыгат. Автор ата мекендин образын ачып берүү үчүн Ж.Турусбеков, Ж.Бөкөнбаев, Ч.Айтматов, У.Абдукаимов, Б.Жакиев, Ж.Садыков ж.б. авторлордун руханий дөөлөттөрүн мисалга тартат. Туулган жерди сагынуу идеясы, тарыхый инсандардын туулган жерине болгон сүйүүсү темалары автордук анализден өткөрүлөт.

К.А.Таированын илимий-теориялык ойлору, материалдарды ылгап алуунун критерийлери, темага тиешелүү адабияттарды, анын ичинде көркөм чыгармаларды терең анализдөөсү ушул бапта өзгөчө айкын көрүнгөн. Ал илимий жетекчи менен тыгыз иштеше алгандыгы көрүнүп турат.

Диссертациянын үчүнчү бабы **«Педагогикалык эксперимент жана анын жыйынтыгы»** деп аталат. Бул баптын эксперименттери, анын жүрүшү, этаптарынын байланыштары жана алардан алган натыйжалар да бизди ынандырат. Мында басымдуу учурда автордун өз сунуштарын практикага киргизүү процессин иште чагылдыруусуна өзгөчө маани берилет. Диссертант тарабынан 2016-2020-жылдар аралыгында педагогикалык эксперимент жүргүзүлүп, проблеманын практикалык абалын аныктоого багытталган констатациялоочу, жумушчу гипотезанын тууралыгын чакан чөйрөдө текшерүүгө багытталган изденүүчү жана алынган теориялык тыянактардын тууралыгын иштелип чыккан тарбиялоо моделинин эффективдүүлүгүн текшерүүгө багытталган калыптандыруучу эксперимент өткөрүлгөн жана алар иште ырааттуу баяндалган.

Диссертант жалпы жыйынтык чыгарып төмөндөгү практикалык сунуштарды белгилегендиги бизди өзгөчө ынандырды: педагогикалык процессте көркөм чыгармалар таалим-тарбия кубулуштарын таануунун булагы жана ишке ашыруунун каражаты катары каралышы абзелдиги; окуу программаларын жана окуу китептерин долбоорлоодо көркөм адабий чыгармаларды тандап алууда эстетикалык критерийлер менен бирдикте тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрүн да жетекчиликке алуу керектиги; мектеп окуучуларына ата мекенди таанууга жана мекенчилдикке шыктандыруучу көркөм сөз өнөрүнүн бийик үлгүлөрүн хрестоматиялык жыйнак катары жарыялоо зарылдыгы ж.б.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу эмгекте методологиялык таянычтарга негизденүү менен философиядагы, педагогикадагы, адабияттаануудагы «көркөм чыгарма», «мекенчилдик», «мекенчилдикке тарбиялоо» түшүнүктөрүнүн теориялык аныктамалары текшерилген; «көркөм адабий чыгарма аркылуу мекенчилдикке тарбиялоо» проблемасынын азыркы учурдагы статусу аныкталган; кыргыз педагогикасында алгачкы жолу көркөм адабий чыгармалар аркылуу мекенчилдикке тарбиялоонун мүмкүнчүлүктөрү, учурдагы педагогикалык шарттары жана технологиялары табылган. Педагогика илиминдеги мекенчилдикке тарбиялоонун бири-бири менен туташ биримдиктеги

жарандык-мекенчилдик, аскердик-мекенчилдик, социалдык-мекенчилдик, баатырдык-мекенчилдик, адеп-ахлактык мекенчилдик, экологиялык-мекенчилдик, руханий-мекенчилдик, элдик-мекенчилдик, тарыхый-мекенчилдик тарбия, маданий мекенчилдик тарбия ж.б. багыттары айкындалган.

Диссертациялык иштин жыйынтыктарынын негиздүүлүгү жана ишенимдүүлүгү.

1. Диссертацияда философия, педагогика, психология, адабияттаануу илимдеринин методологиясына таянып көркөм адабий чыгармалар аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоонун педагогикалык шарттары аныкталгандыгында.

2. Көркөм адабий чыгармалар аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоонун педагогикалык шарттары менен бирге аны ишке ашыруунун заманбап технологиялары иштелип чыгып, практикага сунушталгандыгында.

3. Диссертанттын теориялык ойлору, сунуштары педагогикалык экспериментте сынактан өткөрүлгөндүгүндө.

Алынган жыйынтыктардын практикалык баалуулугу: Изилдөөнүн материалдары төмөнкүлөрдө ишке ашырылган: жогорку окуу жайларынын педагогикалык факультеттеринде жана орто педагогикалык окуу жайларында болочок мугалимдерди тарбиялык ишмердүүлүккө даярдоонун мазмунун жана методикасын өркүндөтүүгө салым кошкон; кыргыз адабияты мугалимдерине сабагында жана класстан тышкары окуу учурларында мекенчилдикке тарбиялоого басым жасоого сунуштарын киргизген; тема боюнча макалалар даярдалып, методикалык кеңештер, сунуштар иштелип чыккан.

Изилдөөнүн натыйжаларынын тастыкталышы талапка жооп берет.

Диссертациянын негизги жоболору, жыйынтыктары 8 илимий макалада (анын ичинен 2 чет өлкөдө РИНЦ макамындагы журналдарда) жарыяланган. Автордун илимий илимий-методикалык эмгектери изилдөөнүн негизинде жазылган жана практикалык баалуулукка ээ.

Автореферат негизинен диссертациянын мазмунун кыскача ачып берет, анда кыргыз, орус, англис тилдериндеги резюмеси туура иштелген.

Таирова Калбүбү Акматжановнанын диссертациясын акын-жазуучулардын көркөм чыгармалары аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо проблемасы боюнча кыргыз педагогика илиминде өз орду бар, толук бүткөрүлгөн жана өз алдынча аткарылган илимий изилдөө деп эсептөөгө татыйт.

Диссертациялык иште кездешкен айрым бир мүчүлүштүктөр жана биздин сунуштар төмөнкүлөр менен байланыштуу:

1. Диссертацияда педагогдор өз ишмердүүлүгүндө колдоно турган көркөм чыгармалар аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо боюнча сабактардын же сабактан тышкаркы иштердин фрагменттери тиркеме катары берилсе жакшы болор эле.

2. Ар бир главалар боюнча корутундулар ошол главанын негизги жыйынтыгын толук бере албай, өтө кыска (1,5-2 бет) гана жазылып калгандай.

3. Диссертацияда колдонулган адабий көркөм тексттерге, мисалы, Жеңижок – 55-бетте, Барпы – 57-бетте, Касым Тыныстанов – 59-бетте, Мидин Алыбаев – 59-бетте, Байдылда Сарногоев – 60-61-беттерди шилтемелердин алынган булактары белгиленбей калган.

4. Диссертацияда айрым пунктуациялык, орфографиялык, стилистикалык каталар кездешет. Мисалы, а) тармакча белгиси (символ) эки түрдүү берилет: “журт”, «Манас». б) «Белгиленген проблема «Кыргыз жазуучуларынын көркөм чыгармалары аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо» – аттуу темада илимий изилдөө жүргүзүүгө түрткү болду» дегендей учурларда сызыкча ашыкча коюлуп калган. Мындай ашыкчалык бир нече жерде учурайт (автореферат: 4, 7, 14-беттер).

Биз белгилеген кемчилдиктер жана сунуштар диссертациянын жалпы деңгээлине таасирин тийгизе албайт, биздин пикирлер сунуш үчүн гана айтылды.

Жалпысынан, Таирова Калбүбү Акматжановнанын «Кыргыз жазуучуларынын көркөм чыгармалары аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо» деген темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган

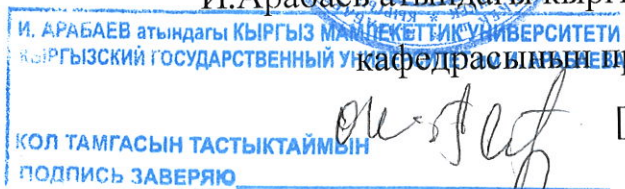
диссертациясы жана анын негизинде жазылган авторефераты Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруунун тартиби жөнүндөгү жобосунун» 10-пунктуна ылайык актуалдуу темада жазылган, жеке өзү тарабынан аткарылган жана бүткөрүлгөн илимий иш болуп эсептелет, ал эми изденүүчү К.А.Таирова 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп эсептеймин.

Расмий оппонент:

Муратов Абдыкерим Жаркынбаевич,

И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика

кафедрасынын профессору, педагогика илимдеринин доктору

[13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын

жана билим берүүнүн тарыхы;

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы

(кыргыз адабияты)]